

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 2	Стр. 483-499	Ниш	април - јун	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 338.48-6:502/504 (497.11)

Оригинални научни рад

Примљено: 24. 02. 2012.

Ревидрана верзија: 27. 04. 2012.

Светислав Миленковић

Никола Бошковић

Универзитет у Крагујевцу

Економски факултет

Крагујевац

РАЗВОЈНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ЕКОТУРИЗМА СРБИЈЕ

Апстракт

Туризам је крајем прошлог века постао једна од највећих светских економија, а екотуризам је постао један од најбрже растућих сектора. Екотуризам се заснива на контролисаној експлоатацији елемената природне и културне средине. Он има за циљ да омогући боље разумевање међусобних односа туризма и животне средине и да допринесе могућности остваривања симбиотичких односа.

Циљ рада је да покаже какав је ресурсни потенцијал Србије за развој екотуризма. У раду се полази од прихваћене кластеризације туристичког простора Србије и даје се могућност развоја екотуризма у сваком идентификованом кластеру. Такође, у раду се дају препоруке које облике екотуризма је економски и еколошки најприхватљивије развијати у појединим кластерима.

Кључне речи: потенцијал, екотуризам, кластер, развој, Србија

УВОД

Убрзани развој туризма у другој половини прошлог века значајно је деградирало расположиве природне и антропогене атрактивности. Резултати развоја масовног туризма у периоду 1950 - 1990. године довели су до пораста броја међународних туристичких кретања са 25,5 милиона на преко 458 милиона. Уколико томе додамо и пасивна туристичка кретања, онда се број повећава на 2,5 милијарде. Све је то резултирало неконтролисаним коришћењем пре свега при-

родних туристичких ресурса, који су ограничени. Даљи тренд раста експлоатације природних атракција би довео до смањења њиховог квалитета и немогућности њиховог дугорочног коришћења. Због тога је био неопходан заокрет у развоју туризма. Решење је пронађено у тзв. концепту развоја одрживог туризма и појави екотуризма, као његовог квалитативно највишег облика.

Анализирајући већину прихваћених дефиниција концепта одрживог развоја, Милтојевић (2011) истиче:

„С обзиром на то да су научници различитих профила указивали на неопходност заштите животне средине, а као узрок нарушавања еколошке равнотеже наводили пре свега брзу индустријализацију у циљу економског раста, сам концепт одрживог развоја има за циљ превасходно усклађивање економског раста са еколошким могућностима /.../“ (Милтојевић 2011, 461).

Према истраживањима Миленковића (2009), одрживи туризам би требало да:

„/.../учини оптималним коришћење еколошких ресурса који чине кључни елемент развоја туризма, одржавајући битне еколошке процесе и помажући очувању природног наслеђа и биодиверзитета, поштује социокултурну аутентичност локалних заједница, штити њихово изграђено и савремено културно наслеђе и традиционалне вредности и доприноси разумевању и толеранцији између култура, и обезбеђује одрживо дугорочно пословање стварајући друштвено-економске користи, које се праведно расподељују на све интересне групе, укључујући стабилно запослење, могућности за стицање прихода и социјално старање за локалне заједнице, као и доприносећи смањењу сиромаштва“ (Миленковић 2009, 393).

Почетак проучавања екотуризма као најзначајнијег облика савременог туризма указује на истицање еколошко-природних и еколошко-антропогених компонената. Заштита природне и културне средине је примарни циљ развоја екотуризма у свим водећим екотуристичким дестинацијама света.

Даљи развој екотуризма подразумева сасвим ново понашање свих учесника у туристичким кретањима за разлику од концепта масовног туризма. Екотуризам утиче на појаву потребе за све већим степеном хуманости и праведности и доводи до духовног богађења личности. Такође, екотуризам подразумева и сврсисходан однос према природним и антропогеним туристичким вредностима. Савремени екотуристи су по правилу туристички високообразовни и прихватају заштиту природне и културне средине као један од основних циљева свог туристичког путовања. Еколошка и економска компонента екотуризма се допуњују социјалном и културном. Све нам то указује да екотуризам постаје мултидимензионални процес.

Оптимални развој екотуризма се остварује међусобним односом економских и еколошких циљева, што представља изазов креаторима развоја савремених екотуристичких дестинација широм све-

та. Са таквим ставовима се слаже и већина наших аутора, с тим да се третирају и проблеми екотуризма у компаративним односима у земљама у развоју (Шушић 2007) на локалном и глобалном нивоу (Спасојевић 2006) и у научнонаставним процесима на Универзитетима (Стефановић и Глигоријевић 2011; Миленковић 2006, 2009; и Миленковић, Бошковић 2011).

ОСНОВНЕ ПОСТАВКЕ ЕКОТУРИЗМА

Прво помињање појма екотуризам везује се за аутора Милера (Miller 1978), који је доказао да су потенцијали за развој националних паркова садржани у појму екоразвој, који је био прихваћен у туристичкој теорији током 70-их и почетком 80-их година прошлог века. Користећи његова истраживања можемо да закључимо да почетак расправе о екотуризму показује да у центар пажње долазе најатрактивније, најкомплексније и најмоћније екотуристичке дестинације, тј. национални паркови.

Појам екотуризма је један од највише коришћених у савременој туристичкој литератури. То је резултат чињенице да је то један сасвим нови појам, с једне стране, а с друге стране, да проблеми које проучава екотуризам превазилазе његов опсег и предмет су проучавања не само других облика туризма већ и шире.

Прву формалну дефиницију појма екотуризма дао је Хектор Цебалос - Ласкурин (Ceballos – Lascurain 1987). Она се фокусира на значај природних области, когнитивних и афективних домена и понашања.

Након детаљнијег и свеобухватнијег проучавања појма екотуризма и његовог значаја, почетну дефиницију је модификовао тако да она гласи:

„Екотуризам је еколошки одговорно путовање и посета релативно недирнутих природних области, са циљем уживања и дивљења природи (као и свим пратећим културним особеностима из прошлости и садашњости) и промовисања конзервације, са малим негативним утицајем посетиоца и обезбеђењем социоекономских користи за локално становништво које је активно укључено у екотуристички бизнис“ (Ceballos – Lascurain 1996).

Ова дефиниција показује да долази до активног укључивања свих учесника у туристичком бизнису:

- туриста, који користе благодети нетакнуте природне средине;
- туристичких посленика, који системом конзервације појединих делова животне средине обезбеђују дугорочно коришћење ресурса, и
- локалног становништва, које користећи животну средину за екотуризам треба да обезбеди одрживе социјалне и економске бенефите.

Ларман и Дурст (Laarman and Durst 1987) у својим првим радовима из области екотуризма, екотуризам посматрају као: „/.../природни туризам који туриста остварује посетом дестинацији комбинујући један од три основна разлога (едукацију, рекреацију и авантуру) посете дестинацији/.../“ (Laarman and Durst 1987, 5).

Њихов најзначајнији допринос дефинисању и развоју екотуризма је у томе што екотуризам сматрају природним туризмом, али у том контексту да сједињује све оне природне потребе човека за рекреацијом, уживањем, истраживањем, опоравком и сл, са изворним ресурсима животне средине.

Хоукинс (Hawkins 1994) истиче да је главни фактор који доприноси убрзаном расту екотуризма интернационализација еколошких проблема, као и жеља великог броја туриста из високоразвијених земаља за оним облицима туризма који се заснивају на природним атрактивностима. Такође, он истиче да су природни ресурси ограничени и да морају бити сачувани, тј. конзервирани за будуће генерације. Ово нам показује да долази до интернационалне сарадње у области екотуризма, како би се великим акцијама зауставило и сачувало даље нарушавање елемената животне средине.

Прве дефиниције и разматрања појма екотуризам упућују да је његова основна функција заштита природних области, стварање дохотка, едукација и учешће локалног становништва у развоју капацитета. У складу са тим Канадско Удружење заштите природе (Canadian Environmental Advisory Council 1991, 25) наводи следеће битне карактеристике екотуризма:

1. мора да промовише еколошку етику;
2. не сме да деградира ресурсе;
3. више је екоцентричан него антропоцентричан;
4. потребно је да постоје користи за живи свет и окружење (социјалне, економске, научне, управљачке и политичке);
5. омогућава стицање искуства из прве руке о природној средини;
6. садржи образовну компоненту, и
7. садржи когнитивну и афективну димензију.

Наведне карактеристике нам јасно показују да је екоцентризам свих учесника у туристичкој привреди доминантан, тј. природне карактеристике и морал одређују физиономију екотуризма, а његово одрживо функционисање логистички потпомажу елементи техноцентризма, и то свих оних који се прилагођавају природним законитостима.

Туристичка индустрија треба да спроведе све одговорне мере да се спречи раст негативних утицаја, као последицу сопствене активности, било краткорочно или дугорочно. Одговорним понашањем свих ученика у екотуризму превазилазе се конфликтни односи

туризма и животне средине, обезбеђује се одрживи коегзистенцијални однос туризма и животне средине и стварају се услови за потпуно утапање туризма у животну средину и животне средине у туризам, тј. у однос симбиозе.

Варијабле екотуризма које је почетком овог миленијума поставио Фенел (Fennell 1999, 2001) морамо да узмемо са одређеном резервом, тј. долази до одређених контрадикторности између њих. По њему, кључне варијабле екотуризма су:

- област где се простире екотуризам (природне области);
- конзервација;
- културне референце;
- користи за локално становништво, и
- едукација.

Те контрадикторности се огледају у следећем: ако се тврди да је екотуризам распрострањен само у одређеним областима, а његове дестинације су много ужа категорија од области, онда не може да се тврди да ће конзервација свих ресурса у тој области бити једна од основних варијабли развоја екотуризма, јер онда не постоји ниједан ресурс који га развија у садашњости, већ су они конзервирани за будућност.

Пејџ и Даулинг (Page and Dowling 2002) су идентификовали пет кључних принципа екотуризма. Ти принципи су:

1. базиран на природи;
2. еколошки одржив;
3. еколошко и културно едукативан;
4. омогућава користи за локалну заједницу, и
5. омогућава задовољство туристима.

Чини се да је ово до тог периода најпрецизније одређен опсег функционисања екотуризма, јер с једне стране, активира све његове виталне функције и ресурсе, а с друге стране, инсистира на сталној одрживост тих компоненти у циљу чувања културне, социјалне, едукативне и економске равнотеже екодестинације.

Група аутора (Хани (Honey 1999), Фридман (Freedman 1995) и Хербриг и Охара (Herbrig and O'Hara 1997)) проширује значење појма екотуризам са еколошког ка економском пољу поматрања. Они у екотуризму виде подстицајну грану туризма, која треба да обезбеди развој и очување животне средине, што значи да је најважнија еколошка свест, како туриста, тако и свих осталих учесника у валоризацији екотуристичких дестинација. Такође, они истичу да екотуризам никада не може да буде масовно боравишни већ да подразумева краткотрајни боравак туриста у дестинацији. Кључни допринос ове групе аутора је у томе што они у екотуризму виде шансу за развој различитих облика предузетништва, тј. малих предузећа, која треба да постану носиоци економског развоја и запослености тих, по правилу, неразвијених или слабо развијених области.

Вивер (Weaver 2001) као значајну компоненту екотуризма истиче едукацију, што значи да туристи у исто време новим начином хедонизма, тј. конзумирања продуката животне средине у исто време и уче о јединству човека и природе. Милер (Miller 2004) третира екотуризам у ужем и ширем смислу. Суштина његових истраживања показује тежњу да се екотуризам сведе на конкретну грану туристичке индустрије, што није реално, јер он заправо представља коришћење укупне животне средине и представља само део активности у тој средини.

Светска туристичка организација (World Tourism Organization – UNWTO 2012) посматра екотуризам као концепт, и њега чине сви облици природног туризма у којима је главна мотивација туриста посматрање и уважавање природе и традиционалних култура које доминирају у природним подручјима. Из наведеног произилази да је основна покретачка снага екотуризма мотивација свих учесника у њему, што нам указује на његову екоцентричност, а с друге стране, повратак изворима проистиче из чувања традиционалног начина коришћења животне средине.

У нашој литератури изучавање екотуризма је интензивније започело почетком овог века, јер се увидело да Србија има значајне потенцијале за развој овог облика туризма (Миленковић 2006). Станков и сарадници (2011) разматрају биодиверзитет и истичу да потенцирање очувања биодиверзитета у Србији значи и заштиту конкретних области са очуваном животном средином, као основом за развој екотуризма у заштићеним областима. Бела и сарадници (2011) истичу начине претварања екотуризма у праксу, али без икаквих болних резова у животној средини. Поставља се питање, да ли треба да прихватимо оне примере добре праксе који су развијени у свету, или да екотуризам прилагодимо пракси у нашим конкретним условима са обележјима природне средине, традиције и културно-историјског наслеђа. Штрбац и Хамовић (2011) истичу економске ефекте екотуризма. Веома је добро што се екотуризам третира у препознатљивим туристичким дестинацијама, што значи по карактеру животне средине највреднијим. Такође, увођење економске вредности екотуризма као привредне делатности означава да он може да буде профитабилан, али само као одговоран, тј. одрживи туризам. Економски утицаји тог туризма могу да буду и конфликтни уколико бесомучна трка за профитом уништи ограничене еколошке ресурсе.

Група аутора (Живковић 2009; Косовић 2009; Чордаш 2006; Храбовски - Томић и сар. 2011) покреће интересантна питања о регионалној прерасподели и редистрибуцији екотуризма, о продору тог туризма у граничним рубним подручјима, али и на подручју Војводине и у осталим деловима Србије, као заокружених, али доста нарушених екоцелина, чиме могу да се утврде они корисни ефекти екотуризма, који побољшавају ту средину. Ови аутори такође посматра-

ју компарацију екотуризма у Србији са оним у ЕУ, као и кретање на глобалном туристичком тржишту.

МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ЕКОТУРИЗМА СРБИЈЕ

Када говоримо о могућности развоја екотуризма у Србији, најпре треба истаћи да Стратегијом развоја туризма (2006) и Националном стратегијом одрживог развоја (2007) екотуризму није институционално дато место које му припада. Наиме, обе поменуте стратегије не виде експлицитно екотуризам као једно од решења бројних еколошких и економских проблема Србије. Имајући у виду чињеницу да је Србија богата природним и културним подручјима, као и претходно наведене дефиниције и карактеристике екотуризма, намеће се као логичан закључак да је неопходно развијати екотуризам на подручју Србије, тј. да Србија има добру ресурсну основу за развој овог облика одрживог туризма, који на глобалном нивоу бележи високе стопе раста.

Табела 1. Однос врста заштићених природних добара и циљева управљања

Циљеве управљања	Категорија заштићене области						
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Научна истраживања	1	3	2	2	2	2	3
Заштита дивљег света	2	1	2	3	3	-	2
Очување специјалне и генетичке разноврсности	1	2	1	1	1	2	1
Обезбеђивање услуга у животној средини	2	1	1	-	1	2	1
Заштита специфичних природних и културних облика	-	-	2	1	3	1	3
Туризам и рекреација	-	2	1	1	3	1	3
Образовање	-	-	1	2	2	2	3
Усаглашено коришћење ресурса из природних екосистема	-	3	3	-	2	2	1
Очување културних и традиционалних карактеристика	-	-	-	-	-	1	-

Легенда:

- број 1 означава да се ради о примарном циљу;
- број 2 да је реч о секундарном циљу;
- број 3 представља могуће примењив циљ управљања заштићеном области;
- цртица (-)представља да дати циљ није примењив у посматраној категорији заштићене области.

Извор: Стојановић, Владимир, 2006, *Одрживи развој туризма и животне средине*, Нови Сад: ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, стр.114.

Да бисмо боље схватили стартне основе за развој екотуризма у Србији, послужићемо се односом између појединих заштићених природних добара и циљевима управљања тим добрима (Стојановић 2006). Из табеле 1, јасно уочавамо да је циљ означен као туризам и рекреација, који према нашим претходно изнетим твдњама можемо да изједначимо са појмом екотуризам, може бити примаран циљ у националним парковима (II), споменицима природе (III) и заштићеним пределима (V), секундарни циљ у подручју дивљине (Ib), и могуће примењив циљ управљања у подручју управљања стаништем (IV) и заштићеном подручју за управљање ресурсима (VI). Једино у строгом природном резервату (Ia), екотуризам није примењив циљ управљања.

У Србији је заштићено 466 природних добара, која би могла да постану основа развоја екотуризма Србије. Структура заштићених природних добара је таква да имамо 5 националних паркова, 16 паркова природе, 16 предела изузетних облика, 69 резервата природе, 322 споменика природе и 42 заштићених простора културно-историјских вредности (Завод за заштиту природе Србије 2012).

Прихватајући Стратегију развоја туризма Србије (2006) кроз кластеризацију туристичког простора, у издвојеним кластерима, могуће је развити екотуризам на следећи начин:

I. у кластеру Војводине истичу се следеће потенцијалне екотуристичке дестинације:

1. Фрушка Гора, као једини национални парк на простору овог туристичког кластера, са разноврсним природним и културним добрима има добар ресурсни потенцијал за развој екотуризма. Главни недостатак је близина индустријских капацитета, која представља главну претњу развоја екотуризма, јер може да деградира ресурсну основу за развој екотуризма. Неопходно је поменути већ развијене облике екотуризма, *ecobreak* и *ecopass*, у комбинацији са винским путевима на обронцима ове планине и рекреативним пешачким турама, пре свега за градско становништво Београда и Новог Сада;

2. Горње Подунавље има добар потенцијал за развој екосафарија, због великог броја квалитетне дивљачи, пре свега европског јелена. Међутим, у овом подручју постоје и типичне панонске шуме храста, које употпуњују еколошки туристички миље, како за производњу здраве хране за туризам, тако и, уз добро шумско регулисање елемената, за рекреативни и здравствени екотуризам;

3. Суботичка пешчара је најпогоднија за спајање екотуризма и винских путева због производње висококвалитетног грозђа и вина. Специфични облици екоконачишта у облику пивница употпунили би укупну туристичку понуду наведеног подручја, а педолошки покривач је одличан параметар за пејзажни екотуризам;

4. Делиблатска пешчара се одликује бројним ретким биљкама и животињама, које уз јединствени педолошки састав тла представљају добру основу за развој истраживачког екотуризма. На бази производње квалитетног багремовог меда и реконструкције гајења свилене бубе и производње природне свиле у домаћој радиности, екотуризам на овом подручју добија едукативно-стваралачку могућност, са развојем наменских радионица и наменских едукативних центара;

5. Гравитациона зона Палићког језера је погодна за развој комбинованог облика екотуризма, с тим што би туристи били у стационарним смештајним капацитетима, а рекреацију, излете и друге активности обављали би у екозонама Палића и Лудаша, као и Суботичке пешчаре. Само језеро нијегодно за развој екотуризма, јер је вода у језеру веома лошег квалитета због превелике загађености. Најпогоднији облици за смештај екотуриста су салаши у близини језера (Јелен, Вински двор, Мајкин салаш и други) са могућношћу активног екоборавка;

6. Лудашко језеро, као велика орнитолошка станица и станиште разноврсног воденог света, омогућава прави екотуризам на самом језеру и у његовој гравитационој зони кроз сафари, шетње, вожњу дрвеним чамцима на весла, научна истраживања, спортски лов и риболов и сл. Екоконачишта могу да буду од природних материјала у облику екоколиба (нарочито од трске), али у старим, типично традиционалним салашима (нпр. Рокин салаш и сл.);

7. Ковиљско-петроварадински рит као доста велика и атрактивна површина у сливу Дунава и у подножју Фрушке Горе екотуризму даје печат перспективног туризма на воденим површинама, уз коришћење искључиво еколошких средстава за рекреацију (дрвени чамци на весла, сојенице за екоконачишта, воденице на струјама Дунава, кануи, кајаци, дрвени сплавови, лов у мочварама помоћу соколова и сл.);

8. Вршачке планине. Екотуризам на овом подручју се заснива на богатству шума (храст, липа, багрем), што представља основу за развој рекреативног екотуризма. Погодности за гајење винове лозе утичу да екотуризам на Вршачким планинама добија још једног савезника у винским путевима, а богатство жира у храстовим шумама омогућава екотуристима производњу висококвалитетног меса мангулица. Спортско-рекреативни и здравствено-климатолошки услови само подижу квалитет и комплексност понуде екотуризма на Вршачким планинама;

9. Царска бара, као јединствено заштићено подручје, које се одликује са преко 250 врста птица (осам врста чапљи) и 24 врсте риба, значајно је за развој типичних облика екотуризма као што су: посматрање птица, слушање кретања жаба, уживање у чистој природној средини уз јединствену специфичност у Европи, без присуства комараца у приобалним деловима;

10. Обедска бара са сплетом биљних заједница, како у води, тако и на копну, је величанствени пејзажно-рекреативни спектар за екотуризам. Међутим, еколошке колоније ретких животиња и јединствена колонија даброва су ембрион модерног екотуризма на Обедској бари, и

11. Засавица са сремске стране са сличним обележјима као Обедска бара нуди и сличне облике екотуристичке активности. Опасност представља употреба излетничких бродова на дизел гориво, који све више нарушавају биоцеловитост и економско-еколошку вредност овог резервата;

II. Турстички кластер Београд има најмање могућности за развој екотуризма због великог степена урбанизације и нарушености природне средине. С друге стране, подручје овог кластера представља највећу дисперзивну зону за остале туристичке кластере, и то на три начина:

- одлазак становника Београда у екопросторе других кластера у Србији;
- боравак иностраних гостију Београда у кратким посетама екотуристичким дестинацијама, у виду *ecobreak*-а, и
- организовани пролазак туриста који бораве у Београду кроз екотуристичке дестинације, тј. *ecopass*.

III. у кластеру Југоисточна Србија, екотуризам је могуће развијати у следећим дестинацијама:

1. Национални парк Ђердап пружа добру основу за развој бројних облика туризма (излетнички, рекреативни, образовни, ловни) који могу да се комбинују са екотуризмом. Од посебног значаја за развој екотуризма неопходно је истаћи да кроз ово подручје пролази једна од две највеће европске пешачке стазе (од Балтика до Егејског мора), што даје међународни карактер екотуризму Ђердапа. Посебно треба истаћи планински предео овог подручја (планине Мироч и Дели Јован), који се одлукује незагађеном животном средином и пружа могућности за развој екоробинзон туризма, *overland* туризам, уз коришћење запрега за превоз, екосафари у резервату Вратна (муфлони, јелени, итд.), авантуристички (пењање уз литице и стене) и ековолонтерски (чување животне средине од стране волонтера). За смештај екотуриста погодни су многи сточарски катун, напуштена села и етно објекти;

2. Хомољске планине, са незагађеним пашњацима, пружају могућност за производњу здраве хране, за развој екотуристичких каравана и покретних екокампова. Брање, коришћење и уживање лековитог биља, еоклиматски екотуризам у чистим буковим шумама, испирање злата на златоносним рекама (Млави и Пеку), екориболов

и лов, а за боравак туриста најбоље би било прилагодити све сточарске катуне, колибе и бачије разбацане широм Хомољских планина;

3. Парк природе Ресаве представља добру основу интегралног екотуризма, због: великог броја чистих извора (кладенци, студенци, врела, рукавци и сл.), епитета воденог чворишта Балкана са најчистијим водама у Србији, једине букове прашуме (Винатовача), ретких тиса и водопада реке Ресаве. Екотуризам у овом подручју има претежно едукативни карактер, због сталног смењивања биолошких, геолошких, хидролошких и рељефних облика. У исто време ово није загађена животна средина, иако је то подручје рударског басена Рембас, јер нису у близини лоциране термоелектране и други индустријски објекти. Због тога је осим едукативног могуће развијати и друге облике екотуризма (авантуристички, волонтерски и екотуризам у руралним просторима на сточарским катунима Бељанице);

4. Јужни Кучај. На овом подручју треба издвојити екотуристички локалитет Грзе код Параћина, који прераста од некадашњег викенд насеља у комплекс екотуризма заснованог на врелу реке Грзе, два изузетно чиста језера са поточном пастрмком, најкомплекснијом биоценозом у Србији и великим бројем напуштених сточарских колиба, које уз врло мала средства могу да постану изузетно добра екоконачишта. Пошто постоје планински путеви, добре козје стазе и видиковци, постоји могућност за организоване пешачке туре, посматрање пејзажа, па чак и развој екоробинзон туризма на подручју Јаворка, Троглан баре и других делова овог подручја;

5. Планинина Ртањ је атрактиван екоизлетнички и екоистраживачки туристички локалитет источне Србије, који богатством лековитог биља и препознатљивим ртањским чајем омогућава развој екофитофармаколошког туризма, као допуну развијеним здравственим центрима Соко, Гамзиградске и Јошаничке Бање;

6. Власина и Крајиште, као гранична област Србије и Бугарске, са својим мозаиком висинских зона биодиверзитета, ретких животиња, изузетно атрактивних водених површина Власинског језера, река Власине и Врле, и извора прве квалитетне групе „Власинска Роса“, омогућава развој екотуризма као апсолутно саставног дела свих осталих облика туризма. Овде је могуће развити екотуризам уз мале трошкове, јер постоји све - од чистог простора, екоконачишта у напуштеним сеоским кућама и прилагођеним викендицама, производње екохране за туристе и релативно добрих прилазних путева.

7. Стара планина, као највећа планина Балкана, омогућава својим делом који припада Србији развој екотуризма у следећим облицима:

– екотуризам у очуваним биодиверзитетима и пејзажним целинама, за шта је најпогодније једино крашко поље у Србији (Смиловско);

- екотуризам у напуштеним високопланинским селима, са старим кућама, изграђеним од чисто природног материјала за добра екоконачишта;
- производња и конзумирање екохране мешавином екопроизвода за исхрану и еколековитог биља за превенцију;
- велике пешачке туре комбинацијом уређених пешачких стаза и козјих стаза кроз веома неприступачне врлети Старе планине, и
- екотуризам као допуна развоја зимског спортско-рекреативног туризма;

IV. Туристички кластер Југозападне Србије има следеће потенцијале за развој екотуризма:

1. Маљен и Суворбор представљају јединствени екотуристички простор у северном делу кластера Југозападна Србија. Ове планине средње висине са карактеристичним пејзажним пределима представљају подручје погодно за развој различитих облика једнодневног рекреативног екотуризма. Најпогодније су за развој пешачких тура и панорамског разгледања простора. Богатство биљног и животињског света омогућава развој едукативног, образовног, истраживачког и здравствено-климатогеног екотуризма. За смештај екотуриста већ постоје верификовани капацитети;

2. Златибор је једно од туристички најразвијенијих подручја кластера Југозападна Србија. Неконтролисана градња смештајних капацитета и сеча шума, смањили су екотуристички потенцијал овог подручја. Екотуризам би овде могао да буде само допуна већ развијеним облицима туризма. Од облика екотуризма морамо споменути пешачење, бициклизам и планинарење по врховима ове планине. У ту сврху формиране су рекреативне пешачке стазе које су добро обележене. Као смештајни капацитети могу да се користе они у етноселима (Сирогојно, Мачкат итд.);

3. Златар има знатно већи потенцијал за развој екотуризма од Златибора. Релативно нетакнута природа и близина кањона реке Увац чине овај предео погодним за развој рекреативних облика екотуризма. Такође, богати квалитетни шумски ресурси и плодови шума представљају добар потенцијал за активан екотуристички одмор на овом подручју, као и за производњу здраве хране за исхрану туриста. Бројна сеоска насеља пружају могућност комбиновања екотуризма са сеоским. Сточарске појате могу лако да се пролагоде у екоконачишта;

4. Парк природе Голија, као најатрактивнија комбинација природних услова и ресурса, омогућава следеће облике екотуризма: *ecobreak*, *ecopass*, робинзон, *overland*, екокараван, екокамп, екофитофармаколошки и екогастрономски. Због изузетне очуваности извор-

них природних и културних добара, у овом заштићеном подручју је проглашен резерват биосфере Голија - Студеница, јединствен на подручју наше земље. Напогоднији објекти за смештај еко туриста би били специфични *ecolodge* и катунски екокампови;

5. Национални парк Тара са својим богатим и разноврсним биљним и животињским врстама, од којих је свакако најзначајнија ендемична врста Панчићева оморика, пружа добру основу за развој еко туризма. Карактеристични предели омогућавају развој пешачких тура. Бројни шумски и локални путеви су добра основа за развој рекреативног еко-циклотуризма, *ecotracing*-а, туризма на ековидиковцима и сл. Едукативни еко туризам је посебно атрактиван у резервату „Звијезда“, са мрким медведом и комплексима Панчићеве оморике, као и екопланинарење по врлетима Таре према кањону реке Дрине. Потребно је издвојити и едукативно производни еко туризам на подручју где расте клека уз производњу чувене клековаче у организованим радионицама и едукативно-специјализованим школама;

6. Национални парк Шара је туристички најнеразвијенији на подручју Србије. У контексту развоја еко туризма, то представља делимично позитивну компоненту, јер природна средина није нарушена разним облицима урбанизације. Богати ендемични биљни и животињски свет, као и специфични глацијални рељефни облици представљају добру ресурсну основу развоја бројних облика еко туризма, као што су: еко-дани белог нарциса, едукативно-еколошки у шумама молике и мунике, планинарење са екоалпинизмом, екофитофармаколошки, екогастрономски и екоетнографски;

7. Овчарско-кабларска клисура је, поред Фрушке горе, најзначајније подручје у Србији по богатству културним добрима, тј. Манастирима. Међутим, поред културних на овом подручју постоје и бројне природне специфичности. Све то омогућава комбиновани развој верског и еко туризма, који морамо да прихватимо са резервом, због постојања индустријских капацитета у непосредној близини. Екоконачишта у овом случају би била на врховима Овчара и Каблара у нетакнутој природи, а свакодневна ходочашћа у самој клисури по разним манастирима;

8. Национални парк Копаоник је постао развијен туристички центар Србије, са изграђеном туристичком инфраструктуром, која је значајно изменила еко туристички потенцијал, тако да би он могао да буде једино допуна већ постојећим облицима и то нарочито у летњим месецима. Богатство лековитим биљем и шумским плодовима омогућава развој едукативног сегмента еко туризма. Због тога на Копаонику еко туризам искључиво треба развијати у оном међупростору где не постоје никакви туристички објекти;

9. Пештерска висораван представља највећу висораван на Балкану. Ово подручје се одликује незагађеном природном средином, што уз богатство културних добара даје добру основу за развој еко-

туризма. Главни потенцијал за развој екотуризма је могућност производње аутентичне здраве хране, коју је могуће пласирати, не само на екотуристичком тржишту, где она постиже неколико пута већу цену, него и на класичним тржиштима. Неурбанизована подручја, уз велики број катуна и колиба, представљају добру основу за изградњу традиционалних смештајних капацитета који би омогућили развој вишедневних облика екотуризма. Такође, повољно испољавање климатских елемената омогућава комбиновање здравственог и екотуризма.

10. Кањон реке Увца представља комбинацију различитих природних облика, који су добра база за развој екотуризма. На овом подручју се налази више вештачких језера која су изменила природни изглед кањона, али је он и даље јединствен на подручју Србије. На ободу реке налазе се бројне пећине и други рељефни облици, који употпуњују екотуристички потенцијал. Потребно је нагласити да на овом подручју постоји разноврстан биљни и животињски свет, од кога је најзначајнији белоглави суп, који једино живи на овом подручју. Све то пружа добру основу за развој образовног и истраживачког екотуризма. Посебан значај овог кањона и реке Увац је што она повезује два велика екотуристичка простора: Пештерску висораван и планину Златар, тако да је то у Србији најрентабилније и најперспективније екотуристичко средиште.

На крају, општи закључак би био да је развој екотуразама у Србији релативно профитабилно рентабилан, али и обазриво реалан.

ЗАКЉУЧАК

Кретања на глобалном економском тржишту крајем прошлог века све више су у своју анализу укључивала еколошку компоненту. Дотадашњи убрзани економски развој довео је до нарушавања природне и културне средине, па искључиво је економска филозофија пословања постала неодржива на дужи временски период.

Концепт одрживог развоја добија своју примену и на туристичком тржишту. Екотуризам као савремени облик селективног, или туризма са посебних захтевима, постаје све значајнији сегмент укупног туристичког развоја многих земаља почетком XXI века. То је нарочито изражено у економски недовољно развијеним земљама и земљама у развоју. Ове земље располажу богатством релативно нетакнуте природне и културне средине, која је услед изостанка индустријског развоја и изражене урбанизације, задржала своје изворне карактеристике, које представљају добру полазну основу развоја екотуризма.

Србија поседује добар ресурсни потенцијал за развој екотуризма. Посматрајући прихваћену кластеризацију туристичког простора Србије, можемо да закључимо да три од четири кластера могу да буду носиоци развоја екотуризма у наредном периоду. Највећи

екотуристички ресурсни потенцијал има кластер Југозападне Србије, који је територијално највећи, али и уз кластер Југоисточне Србије, економски најнеразвијенији. Ту је посебно неопходно поменути простор Голије, Пештерске висоравни, кањона реке Увац и Златара, као јединствене целине нетакнуте природе која пружа највећу основу за развој екотуризма. Производња здраве хране, пешачке и бицикличке стазе и производња лековитог биља омогућавају развој бројних облика екотуризма. Постојећи сеоски аутентични смештајни капацитети (ловачки и планинарски кампови и домови, катун и колибе) могу да се, уз улагање врло малих финансијских средстава, претворе у специфична екоконачишта, која би подигла вредност овог екотуристичког простора. Кластери Југоисточне Србије и Војводине са својим специфичностима могу успешно да развију велики број једнодневних облика екотуризма. Екотуризам ових кластера може да квалитативно обогати понуду постојећих облика туризма. Четврти идентификовани туристички кластер на подручју наше земље, кластер Београд, поседује најмање ресурсног потенцијала за развој екотуризма, али је он најперспективније емитивно екотуристичко тржиште, па са становишта развоја екотуризма, представља најзначајније подручје екотуристичке тражње, како као извор домаћих (становници града Београда), тако и иностраних (највећи број иностраних гостију Србије посећује Београд, па екотуризам дестинација осталих кластера може да постане допуна њиховим основним туристичким потребама, пре свега у виду *ecobreak*-а и *ecopass*-а) гостију.

Међутим, техничко-технолошко заостајање Србије за развијеним земљама у погледу примене еколошки чистих, тзв. зелених технологија, представља значајно ограничење будућег развоја екотуризма на овом подручју. Загађење ваздуха, воде и целокупне животне средине, пре свега као последица развоја енергетике и саобраћаја, може значајно да наруши повољну ресурсну основу за развој екотуризма. Процес приступања Србије ЕУ намеће потребу имплементације прописа из области заштите животне средине који постоје у земљама ЕУ. Што пре ти прописи постану обавезујући на територији наше земље, пре ће бити сачуван екотуристички ресурсни потенцијал.

ЛИТЕРАТУРА

- Bela, Muhi i sar. 2011. Ekodestinacije u funkciji održivog razvoja turizma. *Ecologica* 18(62): 261-4.
- Živković, Branislav. 2009. Ekoturizam u funkciji razvoja Homolja. *Ecologica* 16(56): 645-9. Zavod za zaštitu prirode Srbije. Zaštićena prirodna dobra. <http://www.natureprotection.org.rs/rs/zaštićena-prirodna-dobra.html>. preuzeto 24.04.2012.
- Kosović, Milan. 2009. Evropska Unija, globalizacija i ekoturizam. *Ecologica* 16(55): 563-7.
- Laarman, J. and Durst, B. 1987. *Nature travel and tropical forests*. Raleigh: North Carolina State University

- Milenković, Svetislav. 2006. *Međusobni odnosi turizma i životne sredine*. Kragujevac: Ekonomski fakultet
- Milenković, Svetislav. 2009. *Turizam i ekonomija*. Kragujevac: Ekonomski fakultet
- Milenković, Svetislav i Bošković, Nikola. 2011. *Resursi u ekonomskoj sadašnjosti i budućnosti*. Kragujevac: Ekonomski fakultet
- Miller, K. 1978. *Planning national park for ecodevelopment: Methods and Cases from Latin America*. Michigan: University of Michigan, Centre for Strategic Wildland Management Studies
- Miltojević, Vesna. 2011. Kultura kao dimenzija održivog razvoja. *Teme* 35(2): 639-53.
- Nacionalna strategija održivog razvoja. 2007. Službeni Glasnik RS. br. 101/2007
- Page, Stephen and Dowling, Ross. 2002. *Ecotourism*. Harlow: Pearson
- Spasojević, Milan. 2006. Lokalni i globalni negativni uticaji turizma na životnu sredinu. *XIV naučni skup Čovek i životna sredina, Ekonomski aspekt zaštite radne i životne sredine*. Niš: Fakultet zaštite na radu, 191-7.
- Stankov, Uglješa i sar. 2011. Ecotourism-an alternative to mass tourism in nature park „Stara Planina“. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić”* 61(1): 43-59.
- Stefanović, Vidoje i Gligorijević, Živorad. 2011. The economics of tourism as a scientific and academic discipline. *Ekonomika* 57(3): 48-55.
- Stojanović, Vladimir. 2006. *Održivi razvoj turizma i životne sredine*, Novi Sad: PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo
- Strategija razvoja turizma Republike Srbije. 2006. Službeni Glasnik RS. br.91/2006
- UNWTO. Ecotourism and protected areas.
<http://sdt.unwto.org/en/content/ecotourism-and-protected-areas>, preuzeto 12.01.2012.
- Fennell, D. 1999. *Ecotourism: An introduction*. London: Routledge
- Fennell, D. 2001. A content analysis of ecotourism definitions *Current Issues in tourism* 4(5): 403-21.
- Freedman, J. 1995. Ecotopia, *National Review* 47: 37-43.
- Hawkins, D. 1994. Ecotourism: oportunities for developing countries. In *Global Tourism*, edited by Theobald William, 261-73. Oxford: Butterworth-Heinemann
- Herbrig, P. and O'Hara, B. 1997. Ecotourism: A guide for marketers, *European Business Review* 97(5): 231-6.
- Honey, M. 1999. *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?*. Washington: Island Press
- Hrabovski-Tomić, Eva i sar. 2011. Specifičnosti upravljanja ekoturističkom destinacijom, *Ecologica* 18(64): 631-6.
- Canadian Environmental Advisory Council. 1991. *A protected areas vision for Canada*. Ottawa: Ministry of Suppliers and Services
- Ceballos-Lascurain, Hector. 1987. *Estudio de prefactibilidad socioeconomica del turismo ecologico y anteproyecto arquitectonico y urbanistico del centro de turismo ecologico de Sian Kaan*. Mexico City: CEDUE
- Ceballos-Lascurain, Hector. 1996. *Tourism, ecotourism and protected areas*. Gland: IUCN-World Conservation Union
- Čordaš, Robert. 2006. Regionalni ekoturizam na teritoriji severne bačke opštine Subotica. *Ekonomika poljoprivrede* 53(3): 835-46.
- Štrbac, Maja i Hamović, Vladana. 2011. Ekonomski efekti ekoturizma. *Ekonomika poljoprivrede* 58(2): 241-9.
- Šušić, Vukašin. 2007. Turizam i ekonomija zemalja u razvoju. *Ekonomске teme* 45(3): 131-9.
- Weaver, D. 2001. Ecotourism as mass tourism: Contradiction or reality?. *Cornell hotel and restaurant administration quarterly* 42(2): 104-12.

Svetislav Milenković, Nikola Bošković, University of Kragujevac, Faculty of Economics, Kragujevac

THE DEVELOPMENT TENDENCIES OF ECO-TOURISM IN SERBIA

Abstract

Tourism has become one of the world's largest economies at the end of the last century, and ecotourism has become one of the fastest growing sectors. Ecotourism is based on the controlled exploitation of natural elements and cultural environment. It aims to provide a better understanding of the mutual relationship between tourism and environment and contribute to achieving a symbiotic relationship.

The aim of this paper is to show the resource potential of Serbia for ecotourism development. It starts from the accepted clustering of the tourist areas of Serbia and describes the opportunities for ecotourism development in each identified cluster. Also, the paper provides recommendations about which form of ecotourism is economically and environmentally most acceptable to develop specific clusters.

Key Words: Potential, Ecotourism, Cluster, Development, Serbia.